

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA SHAXS AGRESSIVLIGI MUAMMOSI

Ergasheva Mazluma Xusan qizi

ChDPU Pedagogika fakulteti

Amaliy psixologiya 23/1guruh talabasi

ergashevamazluma@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15463348>

ARTICLE INFO

Received: 5 th May 2025

Accepted: 10th May 2025

Published: 19th May 2025

KEYWORDS

Agressiya tushunchasi, agressiya tiplar va agressiya yondashuvlari.

Shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'luvchi xulq-atvor tiplaridan biri, bu — agressiyadir.

ABSTRACT

Ushbu maqola orqali agressiya nima, uni keltirib chiqaruvchi sabablar, shaxslararo munosabatda namoyon bo'lishi haqida, agressiv xulq-atvor nazariyalari bilan tanishib chiqishingiz mumkin.

Agressiya – bu odamlar, odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui hisoblanadi. Bugun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamoqdaki, agressiya shaxs va jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xususiyatiga ega – ko'pchilik o'zining agressiv ekanini inkor etadi, ammo o'zining kundalik hayotida esa, uni keng namoyish qiladi. Aynan agressiv xulq-atvor shaxslararo nizolarning vujudga kelishiga va ularni hal etishning asossiz yo'llari paydo bo'lishiga olib keladi.

Agressiya — kishilar o'rtasidagi turli kelishmovchilik oqibatida kelib chiqadigan har qanday xulq-atvor modellaridan biri bo'lib, u shunday atamaki, unga oid mulohazalar nafaqat psixologlarni, balki sotsiolog, huquqshunos, pedagog, faylasuf, qisqasi, ijtimoiy soha xodimlarining barchasini birdek qiziqtiradi. Agressiya tushunchasining o'ziga izoh berish qator qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki, bu termin ko'plab xatti-harakat shakllarini o'zida qamrab olgan. Odamlar biron-bir kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi, badfe'l, barcha narsani o'zi istaganidek qilishni istaydigan, o'z g'oyalarini qat'iy himoya qiladigan, yechimi yo'q muammolar girdobiga o'zini giriftor qiladigan inson, deb ta'riflashlari mumkin. Agressiyaga nisbatan berilgan bunday ta'rif to'g'ri yo noto'g'riligini bilish uchun bu tushunchaga oydinlik kiritish lozim. Agressiyaga aloqador eng birinchi va balki eng mashhur nazariy tushunchaga asosan bunday fe'l-atvor o'z tabiatiga ko'ra ko'p jihatdan mstinktivdir. Bu yondashuv juda keng tarqalgan bo'lib, unga kocra insonda genetik va konstitutsional jihatdan shunday harakatlar «programmashtirilgan»ligi tufayli uning xulq-atvorida agressiya sodir boladi. Agressiv xulq-atvor xususidagi ikkinchi nuqtayi nazar L. Berkovichning ijtimoiy bilish nazariyasida keltiriladi. Unga ko'ra, maqsadga yo'naltirilgan faoliyat davomida vujudga keladigan to'siq shaxsda agressiv xatti-harakatlarni hosil qiladi. Nihoyat, agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari haqidagi eng zamonaviy nuqtayi nazar bilishning kognitiv nazariyasi bilan bog'liq holda ifodalanadi. Bu konsepsiyada agressiv harakatlar quyidagi jarayonlarning natijasi sifatida baholanadi: 1. Subyektning o'z agressiv xulq-atvori ni ijobiy deb baholashi. 2. Frustratsiyaning mavjudligi. 3. Affekt yoki stress tipidagi emotsional qo'zg'alishning kuchliligi. Agressiya tushunchasini talqin qilishdagi

kelishmovchiliklarga qaramasdan, ijtimoiy fanlar sohasidagi ko'plab mutaxassislar uning ikkinchi nuqtayi nazarda bayon etilgan ma'nosini ma'qullashga ko'proq moyillik bildiradilar. Agressiya termini ko'p hollarda g'azab kabi negativ (salbiy) his-tuyg'ular bilan, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar bilan, hatto negativ ko'rsatmalar sirasiga kiruvehi irqiy va etnik xurofot bilan assotsiatsiyalanadi. Bu omillar natijasi zarar yetkazish bo'lgan xulq-atvorda albatta muhim rol o'ynashiga qaramay, ular bunday harakatlar uchun asos bo'la olmaydi. G'azab boshqalarga tajovuz qilish uchun aslo zaruriy shart bo'lib hisoblanmaydi, boshqacha qilib aytganda, ayrim holatlarda agressiya o'ta sovuqqonlik holatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgani kabi, o'ta kuchli hayajon holatida ham paydo bo'lishi mumkin. Shuningdek, agressorlarning ular tajovuz qilayotgan shaxslardan nafratlanishlari yoki ularni yoqtirishlari umuman shart emas. Ko'pchilik odamlar o'zlari yoqtirgan insonlarga zulm o'tkazadilar. Shunday qilib, hozirda ko'pchilik tomonidan «Agressiya — boshqa tirik jonzo'tga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo'ygan xulq-atvorning har qanday shakli», degan tushuncha qabul qilingan.

Inson agressiyasi ko'rinishlarining turli-tuman va tubsizligidan kelib chiqib, mazkur xulq-atvorni o'rganishda D.Bass tomonidan taklif etilgan konseptual ramkalar bilan chegaralanish juda foydali ekanligi ayon bo'ldi. Uning fikricha, agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin: jismoniy — verbal, aktiv — passiv va to'g'ri — egri. Ularning kombinatsiyalari sakkizta ehtimolga yaqin kategoriyalarni berib, ko'plab agressiv harakatlarni ular asosida tushuntirish mumkin. Masalan, bir kishining ikkinchisining ustidan otib, pichoqlab yoki kaltaklab zo'rvonlik qilishi ham jismoniy, ham aktiv, ham to'g'ri shkala sifatida kvalifikatsiyalanishi mumkin.

Agressiya vtiplari;

- 1) Jismoniy-aktivto'g'ri,
- 2) Jismoniy-aktivegr,
- 3) Jismoniy-passivto'g'ri,
- 4) Jismoniy-aktivegr,
- 5) Verbal-aktivto'g'ri,
- 6) Verbal-aktiv-egri,
- 7) Verbal-passivto'g'ri,
- 8) Verbal-passivegr.

Psixologiyada agressiv xulq-atvor quyidagicha klassifikatsiya qilinadi:

1. Agressiyaning dardmandlik darajasidagi alomatlari (tutaqib ketish, jahl kelganda o'zini yo'qotib qo'yish).
2. Agressiyaning jismoniy og'zaki va boshqa butun jamiyat uchun nomaqbul sanalgan axloq qonun-qoidalari bilan bog'liq shakllari (odatda, ular ijtimoiylashuv xususiyatlari, aksilijtimoiy xulq-atvor me'yorlarining mustahkamlanishi bilan bog'liq bo'ladi).
3. Jamiyatda qabul qilingan axloq qonun-qoidalarini yetarlicha o'zlashtirilmaganligi yoki xatti-harakatlarini idora qilish imkonini beruvchi xususiy sifatlarni to'liq shakllanganligi bilan bogliq agressiyaning turli ko'rinishlari (ta'lim-tarbiya ko'rmaganlik).
4. Ayrim kuzatuvchilar tomonidan agressivlik haq-huquqlarini poymol qilish, bировga ziyon yetkazish gumonini paydo qiladigan, boshqa bir kuzatuvchilar tomonidan qat'iylik, faollik sifatida talqin qilinadigan barcha xatti-harakatlar.

Agressiv xulq-atvor bu inson bilan vaziyatning o'zaro ta'siri natijasidir. Agressivlik sifat va miqdor tavsiflariga ega bo'lib, barcha xossalari kabi u ham turli darajalarda ifodalanadi.

Agressivlikning me'yordan ortishi natijasida shaxsda asab tizimining buzilishi, nerv-psixik kasalliklar, kommunikativ malakalarning pasayishi, o'z-o'ziga adekvat baho bera olmaslik, ishonch hissining yo'qolishi, o'z-o'zini boshqara olmaslik, xavotirlanish darajasining ortishi, frustratsiya, depressiya, stress kabi salbiy oqibatlar kuzatiladi. Hozirgi kunda insonlarda kuzatilayotgan agressiv xattiharakatlarning namoyon bo'lish sabablarini aniqlash, destruktiv xulq-atvorni oldini olish yoki nazorat qilish muammolarini ilmiy o'rganish shuni ko'rsatadiki,

inson tabiatdagi bu ko'rinishni chuqur o'rganish psixologiya fanining bugungi kun talabiga aylanmoqda.

Agressiv xulq-atvorni har tomonlama tushuntirib beruvchi nazariyalar mavjud bo'lib, ularning har biri agressiya va uni keltirib chiqaruvchi omillarni batafsil tushuntirib beradi. Ularni umumlashtirgan holda quyidagicha tasniflash mumkin:

- Psixoanalitik yondashuv.
- Etologik yondashuv.
- Sotsiologik yondashuv.
- Frustratsiya nazariyasi.
- Ijtimoiy o'rganish nazariyasi.

; Agressiyaga aloqador eng birinchi va eng mashhur nazariy j tushunchaga asosan bunday xulq-atvor o'z tabiatiga ko'ra ko'p i jihatdan instinktivdir. Bu yondashuv keng tarqalgan bo'lib, unga ko'ra inson genetik va konstitutsional ravishda shunday harakatf larni bajarishga «programmalashtirilgan»ligi tufayli agressiya sodir boiadi.

Agressiyaning yondashuvlari:

Etologik yondashuv. Nobel mukofoti laureati mashhur etolog K. Lorens agressiyaga nisbatan evolutsion yondashuv tarafdoridan biri bo'lgan va uning bu pozitsiyasi Freyding pozitsiyasi bilan o'xshash ekanligini namoyish qilgan. K. Lorens ta'limotiga ko'ra, agressiya insonlarga va boshqa tirik jonzotlarga xos bo'lgan hayot uchun kurash tugcma instinktidan kelib chiqqan. U bu instinkt uzoq evolutsiya davrida rivojlangan, deb taxmin qilgan bo'lib, uning uchta muhim vazifasini ajratib ko'rsatadi. Birinchisi, hayot uchun kurash instinkti turli xil biologik tur vakillarini dunyo bo'ylab katta geografik kengliklarga tarqatib yuboradi, bu esa oziq-ovqat resurslarining maksimal sarflanishini ta'minlaydi. Ikkinchidan, agressiya biologik turning genetik fondi yaxshilanishini ta'minlaydi, chunki faqat eng kuchli va quvvatli individuumlarga o'zidan avlod qoldira oladi. Uchinchidan, kuchli tur vakillarigina o'zini himoya qila oladi va avlodining tirik qolishini ta'minlay oladi.

Sotsiobiologik yondashuv. Bu yondashuv tarafdorlari evolutsion nazariya tarafdorlaridan farqli o'laroq, tabiiy tanlash jarayonini tushuntirishda o'ziga xos asoslarni taklif qiladilar, ularning asosiy fikriga ko'ra inson xulq-atvorida genlarning ta'siri kattadir, ya'ni agressiv xulq insonning boshqa avlodlarida ham saqlanib qolishi ta'minlanadi. Ular «...individuumlar Altruizm va o'zini qurbon qilish yoqli bilan bo'lsa-da, o'xshash genliklarga (ya'ni qarindoshlariga) yashab ketish uchun yordam ko'rsatadilar va o'z genlaridan farq qiluvchi (qarindosh bo'lmagan)larga nisbatan agressiv munosabatlarda bo'ladilar, degan farazni isbotlaydilar. Agressiv xulqdagi individuumlar begonalarga zarar yetkazish uchun har qanday vaziyatdan foydalanadilar va hatto ularning o'zlaridan nasi qoldirish imkoniyatlarini ham chegaralab qo'yishgacha yetib boradilar. Agressiyaning foydali jihati shuki, u (ya'ni agressiya) mazkur individuumni genetik yaroqliligini oshiradi. Agressiv raqobatchilik biron-bir turni o'limga olib kelsa, bu turda genetik layoqatlilikni oshirish imkoni bo'lmaydi. Shunga asoslangan holda ijtimoiy biologlar quyidagi fikrni ilgari suradi: agressivlik - individuumlarning mavjud resurslardan o'z hissasini olish vositasi bo'lib, o'z o'rnida bu resurslar tabiiy tanlashda (asosan, genetik darajada) omad olib keladi.

Agressiya nazaryalari:

Agressiyaning frustratsiya nazariyasi. Djon Dollard tomonidan taklif etilgan bu nazariya yuqorida keltirilgan yondashuvlarga qarama-qarshi qo'yiladi. Unda agressivlik evolutsion emas, balki situativ jarayon sifatida qaraladi. Bu nazariyaning asoschisi D. Dollard va uning hamkasblari - «frustratsiya doimo agressiyaga olib keladi» degan fikrni ilgari suradilar.

Frustratsiya — bu maqsadga erishishga to'sqinlik qiluvchi barcha narsalardir (shu jumladan, ovqati tugagan oshxona ham). Agar shaxsning maqsadi kuchli motivatsiyalangan bo'lsa, qoniqish olishni kutayotgan bo'lsa va uning bu istagi to'siqqa uchrasa frustratsiya kuchayishi mumkin.

Agressivlikning turli shakllari ham tengdoshlari bilan bo'lgan muloqotda paydo bo'ladi. Biz bola tengdoshlari bilan aloqa qila turib, qanday agressiv xulq-atvor orttirayotganligini va bolaning tengdoshlariga nisbatan bo'lgan agressivligi qanday oqibatlariga olib kelishini ko'rib chiqamiz. Tengdoshlari bilan o'ynash bolaga agressiv reaksiyalarga o'rganish imkoniyatini beradi (masalan, mushtlashish va haqoratlash). Bolalar bir-birini turtgan, masxaralagan, tepgan va birbiriga ziyon yetkazishga qaratilgan shovqinli o'yinlar agressiv xulq-atvoriga o'rgatishning «xavfsiz» usuli bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bolalarning aytishicha, shovqinli o'yinlardagi ularning sheriklari ularga yoqadi va ular bunday o'yinlarda kamdan kam jarohatlar oladilar. Maktabgacha tarbiya muassasalaridagi bolalarni o'rganish natijasida shu narsa aniqlandiki, yoshligida tengdoshlari bilan haddan ortiq muloqot qilish ularning kelgusidagi agressivligi bilan bog'liqdir.

Agressiv bolalarni tengdoshlari yoqtirmaydilar va ko'p hollarda ularga «yoqimsiz» degan yorliq olib qo'yadilar. I.S.Kon va A.Kupersmidt agressivlik va ijtimoiy mavqe o'rtasidagi bog'liqlikni bir-biri bilan tanish va bir-birini tanimaydigan bolalar misolida o'rganib chiqdilar. Tadqiqotchilar 4-sinf bolalarining sinfdoshlarining fikriga ko'ra ijtimoiy mavqeini o'rganib chiqib, bir-birini taniydigan (sinfdoshlar) va bir-birini tanimaydigan (barchasi har xil maktabdan) o'g'il bolalarga darsdan so'ng komanda o'yinida ishtirok etishni taklif qildilar. Boshqa tadqiqotlar natijalarida ham aytilganidek, tengdoshlari tomonidan «yoqimsiz» deb tan olingan bolalar tengdoshlari bilan bo'lgan muloqotda verbal (do'qpo'pisa, so'kinish) va jismoniy (urish, tepish) agressiyaga xos ijtimoiy xulq-atvorni namoyish qildilar va bu bilan boshqalarning nafratirii uyg'otdilar. Demak, bola o'zi bilgan yoki bilmagan bolalar bilan o'ynashidan qat'i nazar, uning ijtimoiy statusi sinfda qanday bo'lsa, o'yin guruhida ham shundayligicha qolgan.

Xulosa: Shaxslararo munosabatlarda shaxs agressivligi — insonlar o'rtasidagi sog'lom ijtimoiy aloqalarga putur yetkazadigan salbiy psixologik holatdir. Agressiv xatti-harakatlar, odatda, shaxsning ichki emotsional muvozanatini yo'qotgan holatida, ruhiy bosim, stress, bolalikdagi travmalar yoki kommunikatsion muammolar natijasida yuzaga keladi. Bu esa oila, ish jamoasi, do'stlik yoki ijtimoiy munosabatlarda zo'ravonlik, tushunmovchilik, bezovtalik va yakkalanishga olib keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agressivlik faqat tashqi muhit ta'sirida emas, balki shaxsning ichki psixik holati, affektiv soha (hissiyotlar), past o'zini baholash, yoki ijtimoiy muvofiqlashuvdagi qiyinchiliklar bilan ham chambarchas bog'liq. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar, mediamuhit va madaniy stereotiplar ham shaxsiy agressiyaning kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Agressivlikning oldini olish va uni boshqarish yo'llarini ishlab chiqish, ayniqsa maktabgacha, maktab yoshidagi bolalar va o'smirlar bilan ishlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Psixologik yordam, hissiy savodxonlikni oshirish, sog'lom kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish — bu borada muhim profilaktik choralar hisoblanadi.

Shu sababli, shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan agressiv xatti-harakatlarni erta aniqlash, ularning psixologik ildizlarini tahlil qilish va konstruktiv yechimlar taklif etish zamonaviy psixologiyaning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu esa sog'lom jamiyat, barqaror oilalar va tinch ijtimoiy muhitning kafolati hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

- 1) N. Islomova, D. Andullayeva. "Ijtimoiy Psixologiya". Toshkent - 2013y
- 2) V. Karimova. Ijtimoiy psixologiya va amaliyot. — T.: 2009.
- 3) V. Karimova, O. Xayitov. Shaxsning ijtimoiylashuv masalasi. - T.: 2007.
- 4) Wikipediya.